

Наталія Білоус

МАГІСТРАТ І ЮРИДИКИ В КИЄВІ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст. (соціально-правові взаємини в місті)

Проблема юридик* мала однакове значення для багатьох міст давньої Речі Посполитої – це доводилося констатувати всім історикам, які досліджували історію адміністративного устрою, стосунки міської влади з юридиками, конфлікти в містах тощо. Разом з тим, значення юридик для розвитку міст оцінювалося по-різному: у переважній більшості досліджень відзначався їх деструктивний характер, у деяких – вбачалися позитивні сторони і наслідки¹.

Виникнення юридик найчастіше пов'язують із наданням містам магдебурзького права. За спостереженнями Я. Ісаєвича, поряд із тими поселеннями, де внаслідок колонізації міська юрисдикція виділилася відразу після локації міста, у східній частині Корони та Великому князівстві Литовському існували міські осередки, де міська юрисдикція виділилася з

юрисдикції королівської, якій підлягало ціле місто. У таких містах відбувалося поступове вилучення підзамчан з-під влади замкової адміністрації і підпорядкування їх магістратові². Як свідчать джерела, подібні процеси мали місце і в Києві наприкінці XV – початку XVI ст.

Оформлення міської юрисдикції

Привілей великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право, наданий місту наприкінці XV ст., поклав початок оформленню в Києві окремої міської юрисдикції. Після цього надання частина міського населення почала поступово вилучатися з-під влади й судової компетенції воєводи та його намісників і переходити у підпорядкування новому міському урядові з війтом на чолі. Незважаючи на привілей на магдебурзьке право від 29 березня 1514 р. та 16 січня 1516 р., надані

* Перед істориками, які вивчали дане питання, не раз поставала проблема дефініцій, породжуючи з цього приводу різні дискусії. Деякі (В. Дружчиц, Ю. Мазуркевич та ін.) змішували поняття *юристика* і *юрисдикція*, трактуючи *грунт* (лат. fundus), юрисдикцію і юридику як рівнозначні. На їхню думку, це були поселення міського характеру, що знаходилися на грунтах королівських міст, які мали окрему від міста судову і адміністративну юрисдикцію. Я. Ісаєвич спробував розставити крапки над «і» у цій дискусії, запропонувавши своє визначення *юристики*, до якої він відносив усі поселення, що перебували під зверхньою владою загальноміського уряду і мали власні судово-адміністративні органи, а також передмістя, що управлялися особливими війтами і бурмістрами (Isajewicz J. Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej // Czasopismo Prawno-Historyczne. – 1959. – Т. XI. – З. 1. – С. 148). У сучасному розумінні з правничої точки зору *юрисдикція* – це: 1) право чинити суд, розглядати і вирішувати правові питання, прерогатива; 2) сфера, на яку поширюється таке право; *юристика* – земельна власність духовної або світської особи в межах міста чи передмістя, що вилучалася з-під юрисдикції загальноміського уряду.

¹ Дружчиц В. Магістраты у беларуских местах з майдеборским правом у XV–XVIII ст. // Записки аддзелу гуманітарных навук. – Кн. 8. Працы клясы гісторыі. – Менск, 1929. – С. 379–458; Mazurkiewicz J. Jurydyki lubelskie. – Wrocław, 1956; Карпачев А. Феодальные юридики в королевских городах Белоруссии XVII–XVIII вв. // Советское славяноведение. – 1968. – № 6. – С. 27–38; Юргинис Ю. М. Судьба магдебургского права в литовских городах // История СССР. – М., 1975. – № 4. – С. 145–155; Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. – S. 498–500; Szczerba J.M. Jurydyki i libertacje królewskich miast podlaskich do połowy XVII w. // Studia Podlaskie. – Т. 1. – Białystok; 1990. – S. 13–46 та ін. Проблеми існування юридик у Києві заторкувалися в книзі С. Климовського: Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII ст. – К., 2002. Див. також дискусії: Люта Т. У пошуках неіснуючого міста, або манівці топографічного методу // УГО. – Вип. 8. – К.: Критика, 2002. – С. 150–158; Долинська М. Термінологічні спокуси та пастки для українських «соціотопографів» // УГО. – Вип. 9. – К., 2003. – С. 31–39; УГО. – Вип. 10 – К., 2004. – С. 251–260.

² Isajewicz J. Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk... – S. 149.

Сигізмундом I київській міській громаді, воєвода та його урядники продовжували втручатися в міське самоврядування, про що свідчить низка листів великого князя литовського до київського воєводи Андрія Немировича. Так, у листі від 18 червня 1522 р., виданому з приводу скарги київського лентвійта, бурмистрів, радців і міщан «о розные кривды их против праву их маитборскому», воєводи заборонялось не лише захоплювати міські ґрунти, а й втручатися в міське судочинство: «... а ты ани врядники твои не мають их судити и рядити, кром воить, бурмистры и радцы...»³. Листом від 30 липня 1524 р. йому також заборонялось примушувати міщан міської юрисдикції виконувати замкові роботи, зокрема, «мостъ кривый у Києве робити, и гору тамовати», а рекомендувалось залучати до цього людей з волості, на що зі Скарбу виділялося 50 коп гр. лит.⁴ З часом міський уряд, поступово перебравши на себе значно більше повноважень, ніж передбачалося, почав поширювати свою владу і на непідлегле йому населення, на що Сигізмунд I відреагував видачею 1 вересня 1529 р. листа до населення Київської землі⁵, яким забороняв це робити:

«... а войтъ и мешчане киевские в пуци, то есть в лесы и дубровы црковные, и князские, и панские своволне не маот всьлати дерева и дров без упроса ихъ брати, а мають брати дерева и дрова в селехъ ншихъ, где будутъ перед тымъ бирали; а людей ихъ, которые в месте ншомъ мешкають, не маот они судити ани рядити, судити тыхъ людей гдремъ ихъ, хто кому служити, а в право местское и въ служьбы и в поплатьки людей ихъ не мають привлащати, кромъ, хто будетъ в риньку клетьку мети и купчити, а торгомъ ся обыходити, тотъ будет повинен з местомъ поплатьки нши гдрские платити, а поборовъ ихъ местскихъ, што они будутъ межи себе на свои потребы покладати, не будутъ повинни в томъ мешчаномъ помогати, ани перед ными в жадное право не мають ся становити»⁶.

У листі київського воєводи А. Немировича від 9 січня 1541 р. до війта, бурмистрів, радців і всіх міщан йшлося вже про передачу під міський присуд усіх замкових ремісників (за винятком теслярів та двох ремісників від кожного цеху), а також ряду доходів, що раніше йшли на замок: «гроша вирового», «мита соляного», «мита рибного», «повечщини», податків від шинкарок та перекупнів⁷.

Усі ці й наступні господарські листи та вироки першої половини XVI ст. свідчать про те, як важко було центральному урядові залагоджувати конфлікти нової міської влади з воєводською адміністрацією. Введення нового органу управління зачіпало передовсім інтереси воєводських урядників, оскільки з переходом значної частини населення під міську юрисдикцію вони втрачали чималий обсяг доходів унаслідок скорочення прибутків від різноманітних податків і судових зборів. Протягом усієї першої половини XVI ст. між воєводою та міським урядом точилися безперервні суперечки з приводу неузгоджених на той час сум податків міщан до господарського та місцевого скарбів, а також з приводу виконання різних повинностей на замок⁸.

Мешканці, які належали до магістратської юрисдикції, внаслідок запровадження в місті самоврядування на магдебурзькому праві отримали різноманітні пільги і права економічного характеру, найважливішим з яких було право на монополне шинкування в межах міста. Виробництво міцних напоїв приносило міщанам найбільші прибутки, за що вони зобов'язувалися сплачувати щороку до господарського скарбу капщизний податок. Згідно з магдебурзьким привілеєм 1516 р. він становив 2 копи (120 лит. гр.). Не менш важливим було право міщан на землеволодіння і землекористування. Лист великого князя литовського Олександра від 26 травня 1494 р. надавав їм право користування загальноміською нерухомістю*.

³ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 10, л. 86–87; Литовская метрика. Книга записей 10 (1440–1523). – Вильнюс, 1997. – № 100. – С. 97–99.

⁴ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 9, л. 157.

⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 25, л. 157–162; Акты Западной России. – Т. 2. – № 164. – С. 207–211; Литовская метрика. Книга записей 25 (1387–1546). – Вильнюс, 1998. – С. 187–191.

⁶ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 25, л. 161 об.; Литовская метрика. Книга записей 25. – С. 190–191.

⁷ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 231, л. 80 – 80 об.

⁸ Грушевський О. З київського ратушного господарства XVI віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – К., 1926. – С. 109–123.

* «... під міською нерухомістю розумілися ліси, поля, орні ґрунти, і навіть ріки, – однак, як відомо, самому поняттю міської нерухомості не відповідав до кінця XVIII ст. рівний обсяг прав і обов'язків у сфері власності.» – Opas T. Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce. Studium historyczno-prawne. – Lublin, 1990. – S. 195.

1529 р.⁹, привілеєм Сигізмунда Августа від 22 квітня 1571 р.¹⁰, листами Стефана Баторія 1576, 1577, 1581 рр. міщанам підтверджувалися ці права. Привілей Сигізмунда III від 28 березня 1615 р. уточнював межі міських земель для користування міськими лісами довкола Києва і рібними «ловами» на Дніпрі та його притоках: від гирла р. Ірпінь до р. Кривець¹¹. Також, згідно з привілеєм 1516 р., міщанам надавалося право на проведення двох щорічних ярмарків – Богоявленського (6 січня) і Різдобогородицького (8 вересня) та щотижневого торгу, право на безмитну торгівлю в межах держави. Міщани звільнялися від обов'язку утримувати великокнязівських послів, гінців та військові підрозділи під час постоїв.

Демографічні зміни на землях, де мешкало підпорядковане магістратові населення, можна простежити тільки за даними двох джерел: ревізії Київського замку 1552 р. та поборового реєстру Києва 1571 р. Тож за 19 років кількість «димів*» міщан зросла з 173 (173 х 6 = 1038 осіб) до 327 (або близько 1960 осіб)¹², тобто населення, що перебувало під цією юрисдикцією, збільшилося приблизно в 1,8 рази. Як свідчать матеріали поборового реєстру, за родом занять це були: купці, які мали власні «комори», «лавки» на ринку – т. зв. «коморники» (44 особи), власники торгових суден («комяг» та великих човнів) для транспортування Дніпром товарів (27 осіб); міщани, які тримали городи – т. зв. «огородники» (32 особи); дрібні торговці та перекупні, що займалися перепродажем на ринку різних продуктів харчування (70 осіб); риболови (32 особи), корчмарі (10 осіб). Певний відсоток міського населення становили убогі (32 особи) та козаки–«гультяї». Отже, як свідчать згадані документи, а також джерела пізнішого часу, величина міської території і чисельність населення, підпорядкованого магістратові, у різні часи були неоднаковими.

Стосунки з воєводською (замковою) адміністрацією

Подібно до Вільна, Полоцька та інших значних міст Великого князівства Литовського, в Києві з наданням магдебурзького права лише частину населення було передано під присуд вїта. Під юрисдикцією замкової адміністрації залишилася певна частина мешканців Києво-Подолу, а також населення, яке мешкало на землях, прилеглих до Замкової гори. Воно складалося переважно з ремісників, що працювали на замок і забезпечували його потреби, замкових слуг, представників військово-службового стану (севрюків або стрільців), торговців (коморників). Демографічні зміни на території, підпорядкованій воєводській (замковій) адміністрації, можна простежити також за даними ревізії Київського замку 1552 р. та поборового реєстру Києва 1571 р. Так, якщо у 1552 р. нарахувалося 158 «димів» замкових міщан (158 х 6 = 948 осіб), то у 1571 р. їхня кількість зросла до 187 (або близько 1122 осіб)¹³, тобто число мешканців, підпорядкованих замковому присудові, збільшилося приблизно на 174 особи. Серед них нараховувалося: 50 власників «димів», 9 – належали міщанам, які мешкали в «замковому прикладі» (тобто поблизу замку), 12 – «коморникам», які мешкали по сусідству, 20 – убогим – власникам халуп, а також 21 севрюк або стрілець, 5 «гультяїв» або «людей люзних», які мешкали на Подолі.

Оскільки в другій половині XVI – першій половині XVII ст. воєводський уряд обіймали представники великих магнатських родин**, які майже не відвідували Київ, їхні інтереси в місті представляли підвоєводи. На останніх були покладені всі повноваження та функції по управлінню замком і підпорядкованим замковій юрисдикції населенням. Джерела за цей період містять чимало фактів, що свідчать про

⁹ Акты Западной России. – Т. 2. – № 164. – С. 207–211.

¹⁰ Величина території, відведеної для користування міщанам визначалася «в пяти милях [тобто від 25 до 35 км] на вси стороны вокруг Киева... водлуг стародавнего обычаю». – Исторический сборник П.А. Муханова. – Изд. 2. – М., 1866. – № 207. – С. 386–387.

¹¹ «...зверх Києва от устья Ирпеня аж ниже Києва до верхнего конца речки Кривца». – ЦДІАК України. – Ф. 223, оп. 1, спр. 307.

* Дим – одиниця оподаткування

¹² РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 563, л. 40; ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 423–435.

¹³ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 563, л. 40а; ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 435 зв. – 441.

** Костянтин Острозький (1559–1608), Станіслав Жулкевський (1608–1618), Томаш Замойський (1619–1628), Олександр Заславський (1628–1629), Стефан Хмелецький (1630), Януш Тишкевич (1630–1649).

напружені, а іноді й ворожі стосунки між представниками замкового і магістратського урядів. Так, 30 січня 1580 р. за позовом магістрату до королівського асесорського суду були покликані воєвода князь К. Острозький, біскуп київський М. Пац, війський та ротмістр київський К. Стужинський, яких звинувачували в поширенні замкової юрисдикції на непідлегле їм населення: «иж они не ведати за якимъ правомъ и владою, маючи дома в мѣстѣ тамошнемъ с послушенства и права мѣстского мадеборского вылучаютъ и коморники их, которые в тых домех мешкаютъ, в раду мѣстского послушни не суть, ани повинности и порадку мѣстского не относятъ»¹⁴. Розгляд справи «о юрисдицію в мѣстѣ Киевскомъ» затягувався і відкладався на інший сейм. Однак, і на наступному – Варшавському сеймі 1581 р. вона все ще не була вирішена¹⁵.

У своєму листі до воєводи Т. Замойського від 29 березня 1620 р. київські міщани скаржилися на підвоєводу, який зневажливо ставився до них: «...uskarżając na pewne krzywdy nasze, kturymy cierpieli od JeMsci pana podwoiewodzego kiiowskiego, na kturę kiedy w.m. Pan nasz miłościwy do KrMsci list swoy panski napisać rozkazać raczył, JeMszcz tym barziew do nas sie uraziwszy y nas połaiał y posromocił, to gdysmy na sobie cierpliwie zniesli...»*. Далі, продовжували міщани, підвоєвода наказав усім місцевим торговцям сплачувати на користь замку не тільки 1/10, а й 1/3 суми грошей від продажу дерева, сіна і навіть найдрібніших речей, наприклад, посуду. Значних утисків зазнавали міщани магістратської юрисдикції і в канцелярії гродського суду в Києві, куди вони зверталися зі скаргами на представників замкової адміністрації та власників різних юридик. Там, за свідченням міщан, з них за оформлення позову та ведення судового процесу брали втричі і навіть учетверо більше, ніж з будь-якого мешканця іншої юридики: «А isz w kancelarii grodzkiej kiiowskiej nad słuszną y zwyczaj iesteśmy obciążeni, że od extractow salarium troiako y

czworako więcej nisz ich mci panowie obywatelowie tuteczni musimy płacić»¹⁶. Тож не дивно, що книги сусідніх Луцького та Житомирського повітів містять значну кількість скарг київських міщан магдебурзької юрисдикції на представників київської замкової адміністрації та монастирів.

Найбільше число конфліктів між міським урядом і воєводською адміністрацією точилося з приводу збору капщизного податку. Попри надане право на монопольне шинкування в місті, магістратським міщанам доводилося доволі часто поступатися ним на користь замкової адміністрації. Так, у виданому вйтові, бурмистрам, радцям і всім міщанам листі Сигізмунда I від 3 січня 1541 р. наказувалося передати міські капщизні суми на користь справці Київського воєводства А. Кошерського з тим, щоб він «съ того пословъ и гонцовъ поднимать и самъ съ слугами своими выхованье и поживенье мель»¹⁷. Саме ця обставина впродовж першої половини 50-х рр. XVI ст. була причиною гострих суперечок між міським урядом і воєводою Г. Ходкевичем. Міщани скаржилися на воєводу, який дозволяв іншим мешканцям шинкувати у місті: «А которую корчму горелочную за дозволенем и даниною продков наших и нашим на ратуш они держат и в привильи местском описаную мают, ино десятиники тамошние в домох своих горелку палят и ею шинкуючи, в той корчме им переказу чинят». Вироком Сигізмунда Августа від 26 квітня 1556 р. воєводі наказувалося заборонити німціанське шинкування, примусити до виконання міських повинностей непідлегле магістратові населення і припинити збір додаткових податків у місті, а також запровадити звітність міщан перед воєводою у міських прибутках і видатках¹⁸. Проте, незабаром за листом короля від 4 липня 1556 р. київському воєводі знову надавалося тимчасове право на користування капщизною з київських міських шинків зі звільненням від звітності перед господарським Скарбом¹⁹. Нарешті королівський привілей від

¹⁴ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 280 об. – 281 об.

¹⁵ Там же. – Д. 195, л. 418 об. – 419.

* Переклад: «...скаржачись на деякі наші кривди, які ми терпіли від й.м. пана підвоєводи київського, на котрі, коли в.м. пан наш милостивий до й.к.м. лист свій написати наказали, й.м. тим більше нас вразивши, поляяв і зсоромотив, тоді ми то на собі терпляче знесли...».

¹⁶ AGAD. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 337, k. 11–12, 36.

¹⁷ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 24, л. 129; Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 13. – С. 22–23.

¹⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 248, л. 162–164; Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 49. – С. 109–112.

¹⁹ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 37, л. 206; Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 50. – С. 112–113.

5 травня 1558 р. остаточно закріпив за міщанами магістратської юрисдикції право монопольного шинкування в Києві з обов'язком щорічної сплати до державної скарбниці 800 коп лит. гр.²⁰ Листи Стефана Баторія від 22 листопада 1576 р. та Сигізмунда III від 10 травня 1588 р. підтвердили ці привілеї із застереженням будь-кому, крім міщан, тримати шинки в місті²¹. Проте й надалі воєводи та замкові урядники не завжди дотримувалися цих постанов. Так, у березні 1564 р. за наказом воєводи К. Острозького були ув'язнені бурмистри А. Кошколдей та Ю. Климович за відмову сплатити йому 200 коп лит. гр. з міських капщизних сум. Вироком Панів Ради Великого князівства Литовського у цій справі від 8 липня 1564 р. міщани були звільнені від сплати щорічного «поклону» воєводі з названих прибутків, а останньому було наказано врегулювати порядок капщизних сплат з міста²². В 1580 р. міщани скаржилися на київського войського, ротмістра К. Стужинського, який «без жадного права корчму в замку нашом Киевском держит кушкоде Скарбу нашого»²³. Стефан Баторій у листі до воєводи К. Острозького від 26 лютого 1581 р. заборонив йому стягувати капщизну з київських міщан «подлуг волі своей»²⁴. Сума цього податку була зменшена до 600 коп лит. гр. у 1605 р. у зв'язку з передачею частини міських ґрунтів під юрисдикцію біскупа²⁵. За часів перебування на воєводському уряді Т. Замойського тимчасово було поновлено практику щорічної сплати на замок з оренди корчем по 300 пол. зол. і тільки з наданням Сигізмундом III привілея від 1 квітня 1623 р. міщан магістратського присуду було звільнено від цих сплат²⁶.

Чимало конфліктів між замковим і магістратським урядами виникало через існування двох окремих цехових організацій. Королівський привілея 1516 р. узаконював не тільки існування в місті замкової і магістратської юрисдикцій, а й, відповідно, двох цехових систем,

підпорядкованих воєводі та магістрату, внаслідок чого вже тоді закладалася основа для майбутніх конфліктів між ними. Як свідчать джерела першої половини XVI ст., повного переведення цехів у відання міського уряду не відбулося. Мало місце лише поступове формування двох окремих цехових організацій магістратського і замкового присудів із кількісною перевагою на користь останніх, чому сприяла королівська влада. Про це свідчить вирок, виданий у Львові 11 вересня 1578 р., у зв'язку з суперечкою київських міщан-ремесників магістратського присуду з воєводою К. Острозьким. Міщани скаржилися на воєводу: «ремесники цеховые места Киевского ремесла всякого повинности и присуду местского, в котором деи завжды были, выймуеты, и в присуд и послушенство замковое вряду своего воєводского приитигаючи... наместники его тамошние работы непомерные на нас вкладают, дармо на себе робити велить, подачки неслушные и иньшие повинности и пошлины незвычайные накладе». Король Стефан Баторій, незважаючи на поданий магістратськими ремісниками підтверджуючий привілея Сигізмунда Августа, виправдовував протиправне залучення їх воєводою до замкових робіт і насильницьке перетягування під замковий присуд: «... для того нынешним декретом нашим, водле стародавнего звычайу и уживаня оных ремесников в потреббах замку Киевского, князя воєводу заховали и заховуем»²⁷. Але вже 21 вересня 1578 р. у листі до коронного підчашого Криштофа Радзивілла київський воєвода скаржився на королівську канцелярію, яка «над гвалтовний звичай» скасувала цей вирок²⁸. Встановлені королем 1591 року цехові статuti для київських замкових ремісників урівнювали їх у правах з магістратськими, а також законодавчо підтверджували завершення формування двох окремих цехових систем під різними юрисдикціями²⁹.

Про кількість київських ремісників замкового присуду на початку XVII ст. свідчить

²⁰ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 37, л. 252–253; Грамоты великих князей литовских... – № 38. – С. 79–82.

²¹ ЦДІАК України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 35–38; Грамоты великих князей литовских... – № 38. – С. 79–82.

²² РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 39, л. 576 об. – 582; Опубл.: Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 64. – С. 144.

²³ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 282–283.

²⁴ ЦДІАК України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 39–40; Исторический сборник П. Муханова... – № 223. – С. 443–444.

²⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 204, л. 112 об. – 114 об.

²⁶ AGAD. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 45, k. 3; ЦДІАК України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 83–84.

²⁷ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 114 об. – 117; Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 96. – С. 215–218.

²⁸ AGAD. – Archiwum Radziwiłłów, dział V, sygn. 11078, k. 52.

²⁹ ЦДІАК України. – Ф. 220, оп. 1, спр. 134, арк. 12; спр. 149.

документ із житомирської замкової книги за 1606 р. У ньому перераховано повний склад замкового ремісництва станом на 1603 р. – 336 майстрів 28 ремісничих фахів³⁰. Інший документ, за травень 1618 р., умовно представляє кількісне співвідношення ремісників обох юрисдикцій: «...их в месте его кор. мл. Киевском ест далеко болшей, ніж месчан майдеборского права»³¹. На початку 1619 р. урядники магістрату скаржилися в листі до воєводи на те, що майже всі ремісники перейшли під замкову юрисдикцію³². Однак, незабаром ситуація в місті змінилася на користь магістрату. Вже 21 травня 1619 р. київський підвоєвода М. Мишка-Холоневський у листі до воєводи Т. Замойського, у свою чергу, звинувачував магістрат у тому, що той ремісників, які підлягали замковій юрисдикції, «безправно відірвав до ратуші і далі відривати продовжує, і під свою юрисдикцію привертати не перестає, чим немало шкод замку завдає»³³. Цифрові дані податкового тарифу 1631 р. також свідчать про кількісну перевагу магістратських ремісників³⁴.

Королівський уряд однаковою мірою протегував ремісникам як замкової, так і магістратської юрисдикції, на що вказує низка законодавчих актів. Так, виданий замковим ремісникам Києва привілей Сигізмунда III від 28 лютого 1615 р. урівнював їх у правах торгівлі з магістратськими ремісниками і купцями, а також звільняв від мит³⁵. Цей акт викликав, імовірно, різке невдоволення міського уряду. І незабаром, 11 травня 1615 р., вироком короля було скасовано замковий позов до магістратських міщан, які перешкоджали торгівлі воєводським підданам на ринку³⁶. Однак, у листі Сигізмунда III від 12 березня 1619 р. київським замковим ремісникам шевського та гарбарсь-

кого цехів таки було надано право на володіння двором на Подолі і торгівлю «без вшеляких податков местских». При цьому магістратові заборонялося чинити їм будь-які перешкоди³⁷. Згідно з розпорядженням Сигізмунда III від 13 вересня 1621 р., замкових міщан, які мешкали на міських грунтах, було підпорядковано магістратському присудові, а також зобов'язано до виконання міських повинностей під загрозою виселення³⁸. Це, у свою чергу, спонукало цехмистрів замкової юрисдикції 1 грудня 1621 р. звернутися до воєводи з проханням про захист від протиправних дій магістрату, який примушував їх виконувати міські повинності, завдаючи тим самим значних матеріальних збитків³⁹. Вироком Сигізмунда III від 28 лютого 1622 р. у суперечці магістратських міщан із замковими ремісниками про відмову останніх брати участь «у муніції і варунку міста», замкові міщани під загрозою штрафу 500 коп лит. гр. примушувалися до виконання фортифікаційних робіт та участі у збиранні коштів на оборону міста⁴⁰. А лист Яна Казимира від 12 січня 1650 р. надавав магістрату право підпорядковувати своєму присудові та залучати до виконання міських повинностей непідлегле йому населення⁴¹.

З середини XVI ст., у зв'язку зі зростанням кількості населення у місті, постала гостра проблема вільних земель під забудову. Пошуки такого простору зіткнулися з труднощами не тільки природного характеру, зумовленого рельєфом місцевості, а й соціального⁴². Причинами тому були, по-перше, відсутність у самих привілеях на магдебурзьке право Києву (на відміну від інших міст держави) чітко визначених меж території, підпорядкованої магістратові, по-друге, наявність юридик на Києво-Подолі, що не

³⁰ Яковенко Н.М. Новый документ до історії київських ремісничих цехів початку XVII ст. // Архіви України. – 1989. – № 5. – С. 68–71.

³¹ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 1023 зв. – 1025. Опубл.: Білоус Н. Нове джерело до історії взаємовідносин київських ремісників замкової та магістратської юрисдикцій // Архіви України. – 1997. – № 1–6. – С. 102.

³² AGAD. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 289, k. 122.

³³ Ibid, sygn. 313, cz. 2, k. 135.

³⁴ Архив Юго-Западной России. – Ч. 7. – Т. 1. – № 47. – С. 376–377, 380.

³⁵ Там же. – Ч. 5. – Т. 1. – № 31. – С. 123–124.

³⁶ Там же. – Ч. 8. – Т. 5. – № 156. – С. 436–439.

³⁷ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 119–199 об.; ЦДІАК України. – Ф. 221, оп. 1, спр. 151; Опубл.: Киевская старина. – 1885. – № 2. – С. 611–612.

³⁸ ЦДІАК України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 78–79; Исторический сборник П. Муханова... – № 234. – С. 460–461.

³⁹ AGAD. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 337, k. 32.

⁴⁰ ЦДІАК України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 80–83; Исторический сборник П. Муханова... – № 235. – С. 461–463.

⁴¹ ЦДІАК України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 129–130.

⁴² Климовський С. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII ст. – С. 14.

тільки створювало певний хаос, а й значно перешкоджало розширенню магістратської території, населення якої поступово збільшувалося⁴³. Так, у 1556 р. Київський магістрат скаржився на воєводу Г. Ходкевича з приводу того, що він не переслідував осіб, які селилися на міських ґрунтах:

«...десятники и драби тамошние въ месте тамошнемъ немало себе домовъ на пляцахъ местьскихъ побудували, въ которыхъ, деи, домахъ они шинкъ держать и пожитки, деи, мають. И люди, деи, князские, панские севруки, слуги замковые и реместники в тых домехъ живутъ, а острогу около места тамошнего робити и кобылинъ по улицамъ ставити, и иншихъ повиноватствъ местскихъ съ тыхъ домовъ весполокъ зъ ними полнити не хотятъ»⁴⁴.

На початку XVII ст. через земельну кризу ситуація ще більше загострилася внаслідок невдалих спроб воєводської адміністрації й магістрату розширити кордони міста. В суперечці київського воєводи Ст. Жолкевського з магістратом про забудову останнім на території Підзамча, де раніше знаходилися замкова цегельня і млин, Сигізмунд III вироком від 3 листопада 1611 р. підтвердив право «осажат место Киев войтови киевскому и розширят где бы могли»⁴⁵. Для сприяння заселенню міста і розширення його території Сигізмунд III привілеєм від 15 лютого 1619 р. надав Київському магістратові право на володіння горою Щекавицею, оскільки під час повеней «мало не половину места вода поймует, за чим немало людей... з Києва отходят»⁴⁶. Значно пізніше, 1645 р., Владислав IV надав привілей київським міщанам, що закріплював за магістратом територію між Старокиївськими валами, призначену для поселення новоприйнятих під міську юрисдикцію осіб⁴⁷.

Іншу суперечку між воєводою Ст. Жолкевським і магістратом за право власності над

міським перевозом і збір податку від виловленої риби було вирішено вироком асесорського суду в 1611 р., за яким магістратові передавалося право на збирання перевозного збору, а воєводі заборонялося стягати надмірну рибну данину з міщан⁴⁸.

Напружені стосунки склалися на початку 30-х рр. XVII ст. між магістратом і київським воєводою Я. Тишкевичем, який порушував права міщан на самоврядування. Листом Владислава IV від 12 січня 1634 р. воєводі було заборонено втручатися в справи Київського магістрату, в тому числі примушувати міщан до «татарських облав» за межами Київського воєводства⁴⁹. Через рік магістрат знову скаржився на протиправні дії воєводи. 8 січня 1635 р. Я. Тишкевичу у його маєтності, с. Махновка, було вручено королівського листа, «писаного въ кривъдах розъныхъ месчаном киевским од его мл. пана воєводи киевского маючихъ»⁵⁰, а 24 квітня 1635 р. до луцької гродської книги було вписано «протестацію» від вїйта Ю. Ходики, бурмистра М. Балики й інших урядників магістрату, які від імені всього «поспольства» скаржилися на воєводу:

«...жалосне оповедаючи и протестуючи на ясне велможного пана Януша з Логоиска Тышкевича... для остерегания и затримания правъ и волности места его кор. мл. Києва и тежъ в моцъ усправедливленъя его мл. пану воєводе своему тыми словы о то, же его мл. панъ воєвода, стоячи з нами в терминахъ инквизиции од его мл. короля зложоной, которая маєт одправовати през певъные инквизиторы в декрете тоє sprawy помененые в справе на ревидованъе всихъ интратъ и пожитковъ того места порадку и аръматы, особливе стороны шинковъ пивъныхъ, медовыхъ, винъныхъ и инъшихъ вшелякихъ, с которыхъ капчизна на его мл. пана воєводе и на замокъ киевский водлугъ привилею его кор. мл. иде...»⁵¹.

⁴³ Хаотичність, напевно, підсилювалася і тим, що в самих кодексах магдебурзького права не було чітко окреслене поняття «поділеної» власності в містах, тоді як така інституція в містах Речі Посполитої була реальним фактом. Загалом, як зазначає польський історик Томаш Опас, на основі міського права виросло абстрактне поняття міської власності, що містило в собі, в свою чергу, наступні поняття: власності «дідичної», власності «вічистої», а пізніше – власності «ужиткової». – Опас Т. *Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce*. – S. 193.

⁴⁴ Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 49. – С. 110.

⁴⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 10 зв. – 11; Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. 5. – № 147. – С. 381–382.

⁴⁶ РГАДА. – Ф. 124, оп. 1, д. 8, л. 80–82; Исторический сборник П. Муханова... – С. 449–450; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – С. 59–61.

⁴⁷ Берлинський М. Історія міста Києва. – К., 1991. – С. 146.

⁴⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 205, л. 10 об. – 11.

⁴⁹ Акты Южной и Западной России. – Т. 10. – Стб. 633–635.

⁵⁰ ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 195, арк. 73 – 73 зв.

⁵¹ Там само. – Арк. 329 зв.

Міщани, покликаючись на свої давні привілеї і вольності, надані їм від королів польських «на кшталт міста в Коронє Полскої Кракова, абы на потомные часы... спокойне жили и оных спокойне уживали», стверджували, що крім 2 тис. пол. зол., які вони щороку сплачували воєводі від трьох корчем, той відкрив власні, а магістратські почав опечатувати і зажадав, аби міщани не чинили йому в тому перешкод⁵². Королівська комісія («инквизиторы»), що розглядала цю справу, стала на бік магістрату. А королівський вирок від 10 грудня 1635 р. у цій суперечці підтвердив звільнення міщан від звітності перед воєводою. До того ж прибутки з київських міських шинків і перевозів остаточно передавалися магістратові. За це міщани повинні були дбати про фортифікаційні споруди і запас зброї на замку та доплачувати воєводі до належної капщизної суми щороку 400 коп лит. гр.⁵³ У березні 1637 р. та в травні 1638 р. магістрату було видано охоронні листи («тлейти») Владислава IV про недоторканість їхніх осіб та майна від зазіхань воєводи Я. Тишкевича⁵⁴.

Отже, протистояння в тій чи іншій формі між магістратом і воєводою тривали впродовж усього часу перебування Києва у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Вже з початком Національно-визвольної війни, 24 листопада 1649 р., міські урядники уклали угоду з воєводою А. Киселем, зя якою він зобов'язувався клопотатися на вальному коронному сеймі у Варшаві про підпорядкування всіх ремісників винятково магістратській юрисдикції, скасування фінансової підзвітності перед королівськими комісарами, невідповідності міщан будь-якому судочинству, крім війтівського, підтвердження їм монопольного права шинкування спиртними напоями, заборону євреям мешкати й торгувати в місті та брати на відкуп мито, скасування мит і стацій, звільнення від постоїв (утримання коронних військ)⁵⁵.

Відносини з монастирями та церковними юридиками

Не менше «дошкуляли» магістратові й власники церковних юридик та монастирів, які намагалися розширити власні землі за рахунок міських, а також чинили різні утиски економічного характеру, чим завдавали магістратським міщанам чималих збитків.

Власником найбільшої за територією юридики в місті був *Миколаївський домініканський монастир*, якому протегували почергово великокнязівський та королівський уряди. Так, листом великого князя литовського Олександра від 8 серпня 1495 р. домініканам були підтверджені втрачені під час татарських наїздів грамоти з привілеями на право збору покладного мита за ввезення і продаж збіжжя в Києві. Воєвода Ю. Гольшанський у своєму листі від 4 січня 1508 р. наказав київським міщанам сплачувати згідно з давнім звичаєм мито монастиреві нарівні з приїжджими купцями та відшкодувати несплачені протягом кількох років суми. Сигізмунд I листом від 31 січня 1509 р. підтвердив право монастиря на збір цього мита, а листом від 1 вересня 1541 р. зобов'язував воєводу Я. Гольшанського наказати міщанам сплачувати його⁵⁶. З середини XV ст. монастиреві належало урочище «Хлопач» або «Бісова Баба». Він отримував доходи від оплат з усіляких суден, що плавали по Дніпру (дубасів, ком'яг, півком'яг, струт, човнів)⁵⁷. 6 лютого 1554 р. київські міщани підписали угоду з пріором цього монастиря про сплату ними на користь останнього 8,5 коп лит. гр. взамін за право шинкувати горілкою⁵⁸. Лист Сигізмунда Августа від 1 січня 1560 р. замість чотирьох шинків, доходи з яких мали йти на користь домініканського монастиря, призначив сплачувати 8 коп лит. гр. із суми київської міської капщизни, належної Скарбу⁵⁹. 1577 року король Стефан Баторій надав монастиреві привілей на два «кануни», тобто право варіння питного меду, і продажу його без сплати податків двічі

⁵² Там само. – Арк. 330 – 330 зв.

⁵³ НБУВ. – ІР. – Ф. ДА/517 Л, арк. 198; Исторический сборник П. Муханова... – № 252. – С. 479–482.

⁵⁴ НБУВ. – ІР. – Ф. 2, спр. 1443; ДА/517 Л, арк. 183.

⁵⁵ Там само. – Ф. ДА/517 Л, арк. 251–255.

⁵⁶ Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии. – К., 1825. – Прил. № 5. – С. 18–25.

⁵⁷ Rawita-Gawroński Fr. Zakon o.o. Dominikanów w Kijowie. – Kijów, 1912. – S. 23–29.

⁵⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 37, л. 168 об. – 169.

⁵⁹ Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии. – С. 25–27.

на рік: на Різдво й Великдень. Усі надані київським домініканам привілеї були підтвержені по чергово Сигізмундом III у 1614 р., Владиславом IV у 1633 р., Яном Казимиром у 1649 р.

Монастиреві належала чимала територія міста. Його ґрунти розкинулися від р. Сирець, вище Подолу і Кирилівського монастиря, на північному заході міста, дотикаючись на півдні до с. Берковець, далі повертаючись до впадіння р. Котур у р. Ірпінь, потім йдучи вздовж Ірпеня нижче с. Мостищі, прямо на схід до р. Водиця, що являло собою кордон вишгородський, а наступним берегом доходили до Дніпра. Сам монастир Св. Миколая займав територію площею у 200 кв. м, володів шістьма млинами на Сирці, а також п'ятьма сінокосами, через що неодноразово виникали суперечки з київськими міщанами. Так, домінікани скаржилися на те, що Торжовський сінокіс був привласнений невідомим міщанином; іншим, так званим Мачохинським, користувався міський урядник Мачоха; ще один – привласнили київські ремісники-ковалі, від чого він отримав назву Ковальського. Через озера Кирилівське та Йорданське, що межували з ґрунтами Кирилівського монастиря, виникали суперечки з православним духовенством, а також з київськими міщанами, які претендували на ці озера⁶⁰.

Під час проведення люстрації Київського воєводства 1616 р. київські міщани магдебурзької юрисдикції звернулися до королівських люстраторів зі скаргами на безправ'я, утиски, кривди, що чинили їм пріор монастиря Св. Миколая Регінальд Коршинський та вся його братія, і просили вписати їх до люстрації. Суть претензій міщан полягала в наступному: 1) розташовані поблизу Києва пущі і ґрунти, котрі віддавна належали замку, привласнили домінікани, забороняючи міщанам вільно проїжджати до них і рубати дерева; 2) озера поблизу міста, здавна належні міщанам, домінікани намагалися відібрати і обернути на свій пожиток; 3) усупереч міським привілеям і вольностям ченці незаконно збирали мито з суден і шинкували медом під виглядом «канунів», що завдавало збитків міщанським прибуткам від

корчем; 4) на ґрунтах, що знаходилися на околиці Києва поблизу костела Св. Яцька, де здавна мешкали люди магістратської юрисдикції, побудувалися домінікани і почали вимагати сплати чиншу на свою користь, а людей міської юрисдикції, які мешкали поблизу цих земель, називали збіглими і намагалися через гродські та трибунальські суди привернути у своє підданство; 5) на «Оболоню посполитому міському київському», де віддавна міщани випасали коней і бидло, ченці перешкоджали вільному пасовиську і викрадали міщанських коней; 6) податок, який мав іти на київського ката, ченці обернули на свій пожиток. Наостанок міські урядники додавали: «Нас самих, весь магістрат, часто лаять, соромотять і зневагою й різними прикростями велику образу чинять. Інших немало кривд і прикрих труднощів від них терпимо, котрих усіх, коротко не перекажеш...»⁶¹. 1618 року міщани внесли скаргу до житомирських замкових книг на домініканів за незаконне збирання ними мита від хліба, що привозився до міста⁶². В першій чверті XVII ст. точилися також суперечки за право власності на ґрунт Котур, захоплений тими ж ченцями. Міщани зверталися неодноразово з проханнями до воєводи в сприянні поверненню цього ґрунту, що незабаром відбулося⁶³. Однак, 13 червня 1618 р. київські возні свідчили про непідпорядкування домініканів судовому рішенню в справі їх з київськими міщанами щодо захоплення ґрунтів, млинів, о. Котура та селища Некрасовського на р. Котур⁶⁴. До середини XVII ст. міщани обстоювали право на володіння ґрунтами і сіножатями на Оболоню, що називалися «Хлопач» або «Бісова баба». Ці справи розглядалися в 40-х рр. в асесорському суді і щоразу відкладалися⁶⁵. Згадки про протистояння між магістратом та домініканами також містяться в реєстрах до книг Люблінського трибуналу⁶⁶.

1602 року, в зв'язку з утворенням ще однієї юридики – Біскупського містечка, частину території з населенням, що належала магістратові, було передано під юрисдикцію київського біскупа. На чолі громади новоутвореного міс-

⁶⁰ Rawita-Gawroński Fr. Zakon o.o. Dominikanów w Kijowie. – Kijów, 1912. – S. 30–36.

⁶¹ Źródła dziejowe... – Т. XX. – S. 48–50.

⁶² ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 1407 зв.

⁶³ AGAD. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 337.

⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 958–959, 988.

⁶⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 214.

⁶⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie. Trybunal Koronny Lubelski. Acta luźne. – К. 17 v., 19 v.

течка стояв підпорядкований біскупові війт. Невдовзі потому, 24 червня того ж року, між біскупом, київським воєводою та міщанами стався конфлікт, що розглядався в асесорському суді. Київський біскуп К. Казимирський і вся капітула скаржилися на війта Я. Балаку, бурмистрів і радців з приводу незаконної забудови останніми пляцу, на якому знаходився костел, недопущення шинкування на біскупському ґрунті вина, меду, пива, захоплення костельного ґрунту та підпорядкування під свою юрисдикцію осілих на ньому мешканців⁶⁷. Асесорський суд став на бік біскупа і визнав легітимність його влади над цією територією, а також його право на відкриття шинків⁶⁸.

Біскупщина охоплювала урочища Глибочицьке, Кожум'яки, частину Гончарів, гору Щекавицю, частину Лук'янівського плато з Кудрявцем. Як бачимо, її існування фактично перешкоджало розширенню міста і завдавало економічних збитків магістратові, що спонукало його урядників до рішучих дій, які інколи мали кримінальний характер. Про це свідчить, зокрема, справа, що розглядалася в асесорському суді 12 вересня 1611 р. за позовом від біскупа К. Казимирського, який звинуватив міщан у вбивстві свого слуги. До суду були покликані війт Я. Балака та всі урядники магістрату: «... иж войт меский з райцами и всем посполством в звон до побуженя кгвалту ударивши, нашли моццю, кгвалтом на часть места его млсти бискупа киевского у Києве и на двор его млсти. А там шляхетного пана Бростовского кгвалтом порвавши, шарпали, лжили, били и жону его шляхетную Зузанну Бобровницкую посполу з ним...»⁶⁹.

Владу над цією територією київські біскупи змогли утримати лише 17 років. У 1619 р. за листом Сигізмунда III з-під юрисдикції біскупа було вилучено Кудрявець, Щекавицю і Лук'янівське плато та передано магістратові. У результаті Біскупське містечко займало вже площу близько 1 га і охоплювало територію підніжжя Щекавиці, ділянки долини між нею і Замковою горою до початку урочища

Гончарі-Кожум'яки, з числом населення близько 100 осіб⁷⁰. А 1620 року київський біскуп К. Казимирський поступився міщанам островом Осетщина і Вітицьким ґрунтом на лівому березі Дніпра⁷¹.

Протягом XVI – першої половини XVII ст. Київський магістрат неодноразово позивався з митрополитом, ігуменами і ченцями православних монастирів. Території деяких з них хоча і не межували з магістратською, проте через їхні дії та прагнення щодо розширення своїх земель, незаконне збирання податків з підданих магістрату, відкриття шинків та інші економічні утиски, обмежувалися права і привілеї міщан міської юрисдикції, які зазнавали при цьому значних матеріальних збитків.

Частина конфліктів, що вирішувалася в судовому порядку, виникала між магістратом та архімандритом з усією капітулою *Києво-Печерського монастиря*. Привілеєм Сигізмунда Августа від 29 травня 1570 р. монастиреві було підтверджено право общинного самоврядування і незалежність від воєводи⁷². Він користувався статусом окремого містечка. На його території, згідно з даними поборового реєстру Києва 1571 р., могло проживати близько 1000 осіб, що складало 1/5 населення всього тогочасного Києва. Окрім того, монастир був значним землевласником, який володів кількома десятками сіл за межами Києва.

1578 року магістрат подав скаргу до королівського суду на архімандрита Мелетія Хребтовича, який «корчму уставичную маєт и вшеляким питьєм шинкует... ку переказови корчме местской». Інтереси архімандрита в суді представляв адвокат Данковський, який, чинивши «отказ на позову, поведил, иж дей мешане киевские неслушне архимандрита позвали», оскільки притягли до відповідальності лише його без ченців монастиря. Таким чином, за королівським вироком від 28 липня 1578 р. позов був касований⁷³. Наступного року міщани знову позвали архімандрита до суду разом із ченцями монастиря, звинувачуючи їх у незаконному утримуванні корчми. Позвані через

⁶⁷ Голубев С. Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – К., 1883. – Т. 1. – Приложенія. – № XXII. – С. 171–177.

⁶⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 165 об. – 169.

⁶⁹ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 6, арк. 297 зв.

⁷⁰ Климовський С. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII ст. ... – С. 71.

⁷¹ Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – № 67. – С. 147–148.

⁷² Акты Южной и Западной России. – СПб., 1865. – Т. 2. – С. 164–168.

⁷³ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 81 об. – 82.

«умоценого» Ю. Вроцимського боронилися в суді тим, що вони віддавна мали з міщанами угоду про сплату щороку 15 «каменів»^{*} воску на користь монастиря взамін за право шинкувати, чого міщани не дотримувалися вже кільканадцять років. Через брак належних доказів з обох сторін розгляд справи було відкладено на 25 травня 1579 р.⁷⁴. 12 грудня того ж року архимандрит подав зустрічний позов на вїта Ф. Черевчя, бурмистра Я. Балику, радців і всіх міщан Києва за відмову сплачувати щороку 15 «каменів» воску на монастир і звинуватив їх у заборгованості. Оскільки сторони в суді знову не представили належних доказів, розгляд справи було перенесено на 25 травня 1580 р.⁷⁵.

Впродовж 1613–1620 рр. Київський магістрат позивався з архимандритом Єлисеєм Плетенецьким і всією капітулою Печерського монастиря за незаконне утримування ними шинків. Останні, зі слів позивача, 25 серпня 1618 р. скликали до Києва з Василькова, Пухова, Дідова та інших слобід своїх підданих, які, приїхавши, розпродали 100 бочок різних напоїв, чим завдали шкоди міщанам на 1000 пол. зол. Також міщани звинувачували монастир у незаконній організації ярмарку, під час якого «немало людей купецких з розних мест до монастиря Печерского згромадили и оним розние товари в ташах и будах ташовати и продавати, и ку пожитку своему а ку шкоде месту Киеву» дозволили⁷⁶. Оскільки за час ведення цих судових справ міщани зазнали значних матеріальних збитків, за вироком Сигізмунда III від 23 січня 1621 р. їх було звільнено від сплати 500 пол. зол. королівському інстигаторові⁷⁷.

Відомий факт захоплення монастирем у 1629 р. ділянки на Подолі і зведення на ній різних приміщень. Судовий процес було розпочато із запису до житомирської замкової книги «Роспису справ межи чернцами печерскими а месчани киевскими» від 4 жовтня: «...о кгрунт и пляц манастырскии печерскии межы звон-

ницею Свтоє Пречистое а двором еє мл. панее виленское в Рынку места Киевского лежащии в справе с поведства его мл. отца архимандрита... а с поведства зас пановъ мешчан *о привлащене себе юрисдыкцыи* над тыми добрами месту подлеглими, побудоване на том пляцу издебокъ з неопатръными коминами, будоване крамов в Рынку и о приняте улицы до того пляцу его мл. отцу архимандриту и капитуле, яко позваным до суду...»⁷⁸. Обидві сторони, «хотечи может ли то быти, приятелскимъ способом померковати в тых акциях на якихъ колвекъ терминахъ сут такъ себе постановити з обох сторонъ», 30 січня 1630 р. відклали розгляд цієї справи в суді на 1 рік⁷⁹.

Практика скуповування дворів на Подолі київськими монастирями почалася ще раніше. Так, 26 травня 1617 р. священник Воскресенської церкви Йов Борецький купив за 500 пол. зол. у магістратського підданого Андрія Цехи-Черкашеніна будинок, розташований на Подолі поблизу його власного подвір'я⁸⁰, і влаштував у ньому школу⁸¹. В 1631 р., після смерті митрополита Борецького, «Черкашениковский» двір було передано у володіння Межигірському монастиреві⁸². 2 грудня 1620 р. міщанка Аннуша Карпівна Козеївна, будучи бездітною, «з милости и побожности своеє ку отцу своему духовному для збавеня души своеє дала и даровала» на той час ігумену Михайлівського Золотоверхого монастиря Й. Борецькому свій будинок з пляцом, городом та садом⁸³. Її двір був розташований на вулиці Великій, неподалік від Воскресенської церкви й міської башти, та межував з будинком і пляцом самого Борецького. Дарчий запис («даровизна») було оформлено в магістратській канцелярії за умови, що дана нерухомість назавжди залишиться під міською юрисдикцією:

«Тот вышъменованныи домъ и пляц з давных и векуистых часовъ лежить у юрисдыцыи мескою ратушиной права маидеборского, и николи з неє виходити не маеть и, яко перед

* 1 камінь воску = 12,15 кг.

⁷⁴ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 204 об. – 206.

⁷⁵ Там же. – Л. 202 об. – 204.

⁷⁶ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 1437 зв. – 1439.

⁷⁷ AGAD. – Метрыка Koronna, sygn. 165, к. 157–158.

⁷⁸ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 2, арк. 205 зв. – 206.

⁷⁹ Там само. – Спр. 8, арк. 41 зв. – 43 зв.

⁸⁰ НБУВ. – ІР. – Ф. 2, од. зб. 6873.

⁸¹ Закревский Н. Описание Киева. – М., 1876. – С. 517.

⁸² Там само. – С. 519–520.

⁸³ ЦДІАК України. – Ф. 169, оп. 5, спр. 92.

тымъ з давныхъ часовъ вси повинности и обязанности меские до ратуша полнены были, и тая Аннуша Козеевна полнила, такъ и его млтъ гдн отецъ Иовъ Борецкии, на тотъ часъ игумень, субмитовал се очевиднымъ сознаниемъ своимъ передъ врядомъ нынѣшнимъ, ижъ онъ самъ и потомки его за держанья своего, и хто одно колвекъ держачьи того дому и пляцу будетъ, кождый маеть и повинень будетъ с того дому и пляцу всякие повинности, подачки, послушенства и обязанности меские нигде индеи, одно до ратуша Киевского полнит и отдават мают»⁸⁴.

Слід зазначити, що володіння нерухомістю було однією з головних умов, що гарантували міщанам повноту міських прав. Магістрати в містах Речі Посполитої приймали спеціальні ухвали, що зобов'язували міщан, особливо новопоселенців і тих осіб, які досягали повноліття, до купівлі міської нерухомості⁸⁵. У Києві, натомість, усталася дещо інша практика: з часом уся маєтність (нерухомість), придбана монастирями у міщан (шляхом купівлі або передачі згідно з заповітами), незважаючи на заборони магістрату, переходила, як правило, під церковну юрисдикцію. Зрозуміло, що ця обставина викликала роздратування і неприязнь у міських урядовців по відношенню до церковної братії і провокувала різноманітні конфлікти. Схоже, це лежало в підґрунті конфлікту 1594 р., коли урядники магістрату – бурмистр Старої ради Семен Конашкович, бурмистр Андрій Смоляга, радця Дешко Динка були звинувачені в пограбуванні майна, що належало Михайлівському Золотоверхому монастиреві⁸⁶. Згодом, 1646 р., листом короля Владислава IV тому ж монастиреві було надано право побудувати на своїй території корчму і шинкувати в ній горілкою, а монастирські маєтки звільнялися від військових постой⁸⁷.

Ще одним власником чималої за розмірами території в Києві був *Софійський монастир*. 12 грудня 1579 р. до асесорського суду був позваний київський митрополит, намісник Софійського монастиря Онисифор Дівочка, звинувачений магістратом у переведенні під свою юрисдикцію частини магістратських міщан: «не ведати за яким правом и владою дома некоторые в месте нашем Киевскомъ с

послушенства и права майдебурского выймуеть и коморники, которые в техъ домахъ мешкаютъ абы уряду местскому послушни не были, зъвирхности ихъ не признавали, ани повинности и порадку з другими мешчаны около поправеня места и иныхъ обовязковъ не чинили, и на себе не относили». Міщани справедливо зазначали, що «водле звичаю права посполитого» будь-який шляхтич, або міщанин, який у місті мав нерухомість, «вси поплатьки и повинности местские отдавати и юрисдицию местскую признавати повинень, за чимъ ся в ономъ месте нашомъ Киевскомъ пограничномъ великое небезпеченство и нерядъ около злого осаженя и отправованя места множить и дееть». Причому міський уряд «за такими розными юрисдыциями тому досыть учинити» не зміг і зазнав збитків на 5 тис. пол. зол. Митрополит боронив інтереси в суді через свого адвоката Б. Михайловича, який заявляв, що його клієнт не має підданих у самому місті, а лише бояр і людей, які мешкають біля церкви Св. Софії: «от места особно, а не близко на грунтехъ церковныхъ власныхъ мешкають, острог и башты свои ку обороне от неприятеля мають и сторожу стерегутъ, будучи з вековъ под владою митрополитовъ киевскихъ, яко властные подданые ихъ, а под юрисдицею местскою николи не были... вольностей, гандлевъ, шинковъ и некоторыхъ пожитковъ местскихъ» не вживали. Щодо людей, які мешкали «под горою у Хрещатика в месте Киевскомъ, на власныхъ пляцахъ митрополичихъ сядячи», то вони віддавна сплачували чинш і він їх з-під юрисдикції міської ніколи «не выймувал и не выймуетъ», і просив дозволити, аби вони й надалі продовжували сплачувати цей податок. За вироком асесорського суду міщанам, які мешкали в міській окрузі й поблизу Хрещатика і підлягали міській юрисдикції, наказувалося «межи собою права майдебурского и вольности местское полне уживати и уси повинности местские» виконувати, а також сплачувати митрополитові чинш з пляців згідно зі стародавнім звичаєм; самого ж митрополита було звільнено від сплати «вин и шкод» на суму 5 тис. пол. зол.⁸⁸.

⁸⁴ Там само. – Арк. 2 – 2 зв.

⁸⁵ Oras T. Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce. – S. 157.

⁸⁶ ЦДІАК України. – Ф. 169, оп. 5, спр. 91.

⁸⁷ Люта Т. Земельні володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві та його околицях (XV–XVII ст.).

Огляд джерел // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 1999. – № 1. – С. 93.

⁸⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 197 об. – 199; 200–202.

Пізніше, 1586 року, з дозволу воєводи К. Острозького біля Софійського монастиря було засновано слободу, а її новоприбулим мешканцям оголошено 24-х-річну пільгу на звільнення від усіляких податків, а також надано право на шинкування. Це, звісно, завдало чималих збитків магістратським міщанам, які у вересні того ж року мусили припинити шинкування на Подолі і звернулися до гродського суду зі скаргою на намісника воєводи М. Воронецького, який протегував мешканцям слободи. Незабаром ситуація змінилася і 16 листопада 1586 р. уже останні скаржилися на намісника та його дружину, котрі заборонили тримати їм шинки і, пограбувавши їх, певний час утримували у в'язниці⁸⁹. Після укладення Берестейської унії 1596 р. Софійський монастир разом із слободою були передані під юрисдикцію уніатського митрополита. Протягом 1612–1619 рр. тривали судові суперечки між замковою адміністрацією і уніатським митрополитом за право підпорядкування слободи своїй владі⁹⁰. Як свідчать джерела, слобода продовжувала існувати і в наступні десятиліття. На чолі її громади стояв війт⁹¹.

У 20–30-х рр. XVII ст. міські урядники, переважна більшість яких були православними, включилися в антиунійну боротьбу. Уніатський митрополит В. Рутський 18 вересня 1623 р. подав протестацію до Київського гродського суду на війта Ф. Ходіку, бурмиистра М. Мачоху, радців Д. Железковича, М. Александровича, Г. Скорину, Т. Рудого, Л. Чарнавського, І. Шикуну, Ф. Івановича, М. Скочка, Р. Чудновця, писаря Й. Дробішевича, звинувачуючи їх в організації збройного нападу на його резиденцію у Софійському монастирі, побитті слуг і пограбуванні майна⁹². А 12 липня 1633 р. велика юрба киян, серед яких були мешканці різних юридик, а також слуги та піддані бояр, козаки, волохи, всього близько 600 осіб, «з стрелбою огнистою и иншимъ розным до воины належачимъ

оружемъ» здійснили напад на церкву Св. Софії, на її слободу, а також на двір намісника уніатського митрополита М. Корсака з вимогою передати ключі від церкви. Через кілька днів уже П. Могила «з великим оршаком людей, з делами, кгвалтовне насхавши, в томъ же дворе стануль», церкву Св. Софії разом із слобожанами і двір з міщанами, а також три церкви – Св. Миколи названою Десятинною, Св. Семена біля міської брами, Св. Василя «под себе загорнуль»⁹³, тобто підпорядкував своїй юрисдикції.

На прохання митрополита П. Могили Владислав IV видав привілей від 8 листопада 1639 р. з дозволом заснувати на прилеглій до Софійського монастиря землі містечко, збудувати замок, користуватися його мешканцям магдебурзьким правом і правом пропінації, проводити два щорічні ярмарки (на день Св. Софії і Вознесіння) та щотижневі торги по понеділках⁹⁴. Однак задум митрополита заснувати ще одне містечко в Києві з функціонуванням у ньому магдебурзького права залишився нездійсненим. У разі його реалізації така подія, безперечно, стала б ще одним джерелом можливих конфліктів між магістратом і митрополитом.

Один із перших відомих конфліктів між *Пустинно-Микільським монастирем* і міським урядом припадає на 1511 р.: урядники скаржилися на монастирського намісника та ченців за незаконне збирання з міщан, усупереч давнім пільгам, отриманим від князя Олександра Олельковича, мита з риболовецьких човнів (дубасів і ком'яг). Вироком Сигізмунда I від 22 березня 1511 р. було визнано незаконність стягнення з міщан цього податку⁹⁵. Впродовж XVI – першої половини XVII ст. тривали суперечки між міщанами і монастирем за право володіння Трухановим островом. Дозвіл на володіння цим островом, а також запрудом («езом») на р. Чорторія ченці монастиря отримали від воєводи А. Немировича 14 квітня 1534 р.⁹⁶ Але

⁸⁹ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 1, арк. 206 зв. – 208; Архив Юго-Западной России. – Ч. 7. – Т. 1. – № 35. – С. 253–256; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – С. 50–52.

⁹⁰ НБУВ. – ІР. – Ф. 2, № 22619, 22620, 22621; Сегада Р. З історії Софійської слободи в Києві 1586–1633 рр. // Вісник Київського славистичного ун-ту. – Вип. 14. – 2003. – С. 173.

⁹¹ Голубев С. Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – № LXXXVII. – С. 533.

⁹² НБУВ. – ІР. – ДА/690, арк. 242–243.

⁹³ Там само. – ДА/690, арк. 244–247 зв.; Голубев С. Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – С. 530–538, 540–548.

⁹⁴ НБУВ. – ІР. – Ф. 2, № 22622.

⁹⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 8, л. 497; опубл.: Акты Литовско-Русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. Вып. 1 (1390–1529). – М., 1900. – № 129. – С. 148.

⁹⁶ Архив Юго-Западной России. Т. 1. – С. 84, 155; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – С. 24–25.

міщани зі свого боку стверджували, що згідно з привілеєм Сигізмунда I, виданим 1534 р., саме вони одержали право на володіння цим островом, а також рибними ловами на озері Долобецькому⁹⁷. 1541 року король видав листа воєводі Я. Гольшанському з вимогою заборонити міщанам претендувати на о. Труханів, належний цьому монастиреві⁹⁸. Пізніше, 20 січня 1566 р. монастир отримав від короля привілей на довічне право користування цим островом з «дворцем» та «єзом» на р. Чортория⁹⁹. Втім, уже 1 лютого 1568 р. королівською канцелярією було видано листа про передачу о. Труханова магістратові із зобов'язанням мешканців острова сплачувати йому куничний податок¹⁰⁰.

У березні 1611 р. ігумен Рафаїл Непитуший і ченці монастиря подали скаргу до Київського гродського суду про захоплення магістратськими міщанами островів Глинища та Лиски на лівому березі Дніпра:

«вышречоные войте, бурмистре, райцы и все мещане киевские, зобравшисе з немалою громадою людеи, наехали есте мощно квалтом на власнии кгрунт церковнии Бжое манастырскии, против монастиря пререченого по тамтои стороне реки Днепра лежачии, з веков давных до церкви Бжое належачии... сеножати на себе приворочаючи з правом, пожитки на весне звькло пустити казали есте и тым обудвум сторонам власным церковнымъ пором албо перевозъ свои пропускаете и до низ перевозуєте се и перевозоват иным людем кажете. А его милость отца игумена и чернцов капитулу пререченого монастира Пустынского киевского вытискаете...».

При цьому ченці зазначали, що вони понесли збитків на суму 500 пол. зол. і вимагали від позваної сторони їхнього відшкодування та повернення островів монастиреві. 21 квітня 1611 р. на гродських судових рочках від імені всього магістрату і посольства вийт Я. Балака на всі обвинувачення поведової сторони відповів:

«... иж тут о тую мниманую кривду в суде тутошнем форум не могут дат того, иж мают свое право особенное, от светых паметеи кролеи полских, которым се судят, то ест маидеборскимъ правом, а от вшеляких инших юрис-

диции такъ земьских, яко и кгородскихъ сут выняты и нигде индеи с посольства о вшелякие кривды от когож колвек будучи позваны, толко пред воитом повинни отповедат»¹⁰¹.

Таким чином, через неправомірне притягнення міщан магдебурзької юрисдикції до гродського суду магістрат відмовився відповідати і справа не була вирішена й відкладалася на інший термін.

У 1626–1629 рр. тривали судові суперечки між магістратом і монастирем за право володіння грунтом «подле крыницы названое Хрещатикъ». Конфлікт спершу розглядався у Київському гродському суді. Справа була вирішена на користь монастиря і магістрат подав апеляцію до асесорського суду. Проте гродський суд визнав цю апеляцію за «неслушную» і не допустив її. Тоді 20 серпня 1627 р. магістратські урядники, «поводов... з того грунту выбивши, себе его до ратуша и юрисдиции местское» привласнили і домоглися подання апеляції до асесорського суду. Від магістрату в ролі «пленипотента» виступив Г. Длуголенцький, тоді як «позваная» сторона взагалі не з'явилася на засідання суду. Враховуючи цю обставину, декретом асесорського суду в 1629 р. вирок Київського гродського суду був касований¹⁰².

У суперечці Київського магістрату з Пустинно-Микільським монастирем про незаконне влаштування останнім перевозу на Дніпрі, за вироком Сигізмунда III від 2 травня 1628 р. було наказано відшкодувати міщанам збитки в сумі 5 тис. коп лит. гр. і використовувати цей перевіз лише для монастирських потреб, як це практикувалося раніше. Проте конфлікт за перевіз на Дніпрі на цьому не вичерпався. У листі від 21 березня 1633 р. король Владислав IV звернувся до депутатів Люблінського трибуналу з вимогою уважно поставитися до суперечки за Микільський перевіз. Ця справа розглядалася також у сеймовому суді 7 вересня 1641 р., однак, остаточного рішення тоді так і не було прийнято¹⁰³. У лютому 1643 р. ухвалою вального сейму були скасовані вирок Київського гродського суду і Люблінського трибуналу щодо суперечки між Пустинно-Микільським монастирем і магістратом за острови

⁹⁷ Каманин И. Опись актовой книги Киевского центрального архива № 5882. – К., 1897. – № 58. – С. 10.

⁹⁸ РГАДА. – Ф. 124, оп. 1, д. 3, об. 214–215.

⁹⁹ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 38, л. 573 об. – 574 об.

¹⁰⁰ НБУВ. – ІР. – ДА/517 Л, арк. 250.

¹⁰¹ Там само. – Арк. 234.

¹⁰² РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 45–47.

¹⁰³ Там же. – Д. 219, л. 241–242.

Глинищі і Лиска, ухвалені в квітні 1623 р.¹⁰⁴, а також передано цю справу на розгляд асесорського суду. Справа остаточно була розв'язана вироком Владислава IV від 20 березня 1645 р., за яким було підтверджено давнє право міщан влаштувати перевози по всій береговій лінії Дніпра, в тому числі на монастирських островах Глинищі та Лиска, щоправда, за умови сплати монастиреві щороку 1,5 камені воску, а також скасовувалися претензії монастиря на міські рибні лови біля о. Труханова, оз. Долобецькому та сіножать «Жорнівку» біля р. Чортория¹⁰⁵. Незадовго до того міські урядники позбавили ченців монастиря права власності на деякі пляци і комори в ринку, що знаходилися під юрисдикцією магістрату¹⁰⁶.

На прохання ігумена *Кирилівського монастиря* Василя Красовського Київський магістрат 4 жовтня 1605 р. видав листа з описом меж земельних володінь монастиря за біскупськими пляцями за р. Сирець та підтвердив його права на володіння цими землями¹⁰⁷. Згодом, під час ігуменства Киприяна Жеребила-Лабунського (1614–1626 рр.), між магістратом і монастирем виникали гострі суперечки через відкриття ігуменом шинків «ку переказе и перешкоде корчем местских» та за право власності на Карпилівський ґрунт. Усі ці справи розглядалися також у асесорському суді за позовом Київського магістрату: 22 червня 1615 р. та 13 червня 1616 р. – з приводу незаконного відкриття шинків¹⁰⁸, 5 березня 1624 р. – за звинуваченням у насильницькому привласненні Карпилівського ґрунту, а також незаконному збиранні «мита мостового» від перевозу. В останньому випадку міщани скаржилися на те, що позвані

«урядови нашому местскому киевскому не допущают и овшем забороняют людми тыми, которые на передмисту места нашего Киевского наданомъ, Карпиловка, мешкают, юрисдицији мети, але сами над ними *юрисдицию свою неслушне ростягают*, и з оных вшелякое послушенство, поборы наши и, дей, повиннос-

ти на себе привлашают и берутъ, а до муниций и жадных повинностей меских заровно з другими передмещаны места нашего Киева под правомъ майдебурскимъ мешкаючими, тымъ людемъ, менячи их быти своими подданными прикладатисе и онымъ за позвы уквивжонымъ людемъ до суду нашего местского Киевского ставати и отповедати не допущают и забороняют».

При цьому магістрат наполягав, аби «люди, яко такіє при месте нашем пограничномъ мешкаючие, о порядку и юриздициеи месцкой слушне зоставит мають»¹⁰⁹. На асесорському суді 26 липня 1624 р. було ухвалено декрет, яким доручалося секретареві цього суду та писарям київських земського і гродського судів з'ясувати на місці всі обставини цієї справи і визнати право на володіння цим ґрунтом за однією зі сторін¹¹⁰, а іншим вироком заборонялося ченцям стягувати мито від міського перевозу¹¹¹. Дещо раніше, 6 травня 1623 р., ігумен особисто звертався до магістрату з вимогою припинити порушувати межі монастирських земель: «Верность Ваша, переходячи старожитную границу Кириловскую и Иорданскую, великую шкodu во власном ґрунте церковном чините, сеножати быдлом, стадом гвалтовне попусете, рыбы в озерах гвалтовне выловлюете, лесы, дубравы пустошите». В разі відмови міських урядників виконати вимоги монастиря, ігумен погрожував йому штрафом у 1000 коп лит. гр.¹¹².

Під час двадцятирічного перебування на ігуменстві Софронія Жеребила-Лабунського монастир набув чимало нерухомості, зокрема, придбавши на Подолі кілька дворів¹¹³. Для вирішення суперечки за право власності на Карпилівський ґрунт ігумен монастиря, вїт та урядники магістрату були знову позвані до асесорського суду 2 вересня 1627 р. Магістрату на цей раз закидали звинувачення в незаконному обкладенні мешканців Карпилівського ґрунту міськими податками і повинностями, що завдало збитків монастиреві на суму 1000 пол. зол.

¹⁰⁴ *Źródła dziejowe...* – Т. XXI. – С. 630.

¹⁰⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 214, л. 266–269; НБУВ. – ІР. – ДА/517 Л, арк. 192–195.

¹⁰⁶ НБУВ. – ІР. – Ф. ДА/517 Л, арк. 186.

¹⁰⁷ НБУВ. – ІР. – Ф. 2, № 57488, арк. 231 зв. – 232.

¹⁰⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 206, л. 103–105, л. 139–139 об.

¹⁰⁹ ЦДІАК України. – Ф. 888, оп. 1, спр. 32, 33.

¹¹⁰ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 209, л. 364–366.

¹¹¹ Там же. – Л. 367–368.

¹¹² НБУВ. – ІР. – Ф. 2, од. зб. 57488, арк. 232 зв.

¹¹³ Закревский Н. Описание Киева. – М., 1876. – С. 351.

Асесорський суд мав з'ясувати, чийй юрисдикції підлягали мешканці цього ґрунту, проте справу знову було відкладено¹¹⁴. За позовом вїята І. Євсейовича, бурмистра Г. Лойковича, всіх радців і лавників до ченців цього монастиря в тому ж суді 28 січня 1630 р. знову розглядалася справа з приводу визначення власника Карпилівського ґрунту і незаконного шинкування ченцями¹¹⁵.

Отже, взаємні позови і судові суперечки між Київським магістратом і монастирями тривали впродовж усього зазначеного періоду. Королівські мандати і декрети, як правило, не виконувалися через їхню неузгодженість між собою. Судова тяганина, як можна припустити, забирала чимало коштів і часу всіх сторін, що позивалися в судах, проте рідко приносила очікувані результати.

Приватні (шляхетські) юридики

Не меншими були зазіхання на міські землі й осілої в містах Речі Посполитої шляхти, яка, скуповуючи в них нерухомість, утворювала приватні юридики. Магдебурзьке право постановляло: особи, що мали маєтки в межах міської юрисдикції і якій особисто не підлягали, були зобов'язані відповідати перед міським урядом¹¹⁶. Сеймова конституція 1550 р. дозволила шляхті купувати в містах нерухомість за умови, що такі особи підлягатимуть міській юрисдикції і сплачуватимуть усі міські податки. Шляхтичі, які не визнавали міської юрисдикції і не сплачували міських податків, не могли посідати в місті нерухомості¹¹⁷. За такої ситуації шляхта в польських містах у більшості випадків приймала міське громадянство, тоді як в українських містах це були поодинокі випадки.

Майже в усіх містах Великого князівства Литовського та Речі Посполитої впродовж XVI–XVIII ст. зберігалася тенденція росту

приватних (шляхетських) юридик. Так, згідно з даними ревізії Берестейського староства 1566 р. у Бересті на той час 62% всієї нерухомості знаходилося під юрисдикцією міської влади¹¹⁸, в Полоцьку на початок XVII ст. – лише 25%. У Вітебську в 1616 р. на землях різних юридик мешкала половина всіх жителів міста, а в 1649 р. тут нараховувалося 28 юридик, які охоплювали 629 димів щодо загальної кількості 1011 «димів» у цілому місті¹¹⁹. Винятком був Могилів, де позиції міської влади були досить міцними і на початок XVII ст. земельна власність місцевої шляхти в місті не перевищувала 5%¹²⁰. У Варшаві ж у першій половині XVIII ст. нараховувалося 14 юридик, деякі з них, наприклад, Солець, налічували близько 5 тисяч мешканців. Такі юридики набували в той час вигляду приватних містечок із власною міською організацією (зібранням посполства, бурмистром і райцями, вїтом і лавниками). Центром подібної юридики ставав ринок з ратушею¹²¹. У Львові в 1768 р. тільки на Краківському передмісті розташовувалося 24 великих юридики, 2 шляхетських дворики та 1 палац, а на Галицькому передмісті – 16 юридик з чиншовиками та 111 нерухомостей (105 дворів і двориків, 6 палаців)¹²².

Боротьба міських влад проти поширення приватних юридик у різних містах набувала різних форм. У Вільно, щоб запобігти переході міщан з-під міської юрисдикції до іншої, постановили, що власник міської нерухомості у такому випадку мусив продати її віленському міщанинові, інакше він втрачав нерухомість на користь міста¹²³. У 1590 р. міська рада Мінська прийняла рішення, згідно з яким у осіб, які виходили з-під міської юрисдикції, конфісковували все майно, після чого вони підлягали вигнанню з міста. У Бересті, Мінську, Пінську, Могилеві мешканцям інших юридик заборонялося торгувати на міському ринку, руйнувалися їхні лавки. В Мозирі у 1615 р. виступи проти юридик

¹¹⁴ ЦДІАК України. – Ф. 220, оп. 1, спр. 109.

¹¹⁵ Там само. – Ф. 11, оп. 1, спр. 2, арк. 204 зв.

¹¹⁶ Groicki B. Artykuły prawa Maydeburskiego / Wyd. K. Koranyj. – Warszawa, 1954. – S. 73.

¹¹⁷ Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ab anno 1347 ad annum 1780. – Petersburg, 1859. – Vol. 2. – S. 8; Ehrenkreutz. S. Z dziejów organizacji miejskiej Starej Warszawy. – Warszawa, 1913. – S. 33–35.

¹¹⁸ Дружчыц В. Магістраты у беларуских местах з майдебурским правом у XV–XVIII ст. – С. 448.

¹¹⁹ Копытский З. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. – Минск, 1976. – С. 39.

¹²⁰ Мелешко В. Могилев в XVI – середине XVII в. – Минск, 1988. – С. 195.

¹²¹ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1999. – S. 199–200.

¹²² Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003. – С. 302.

¹²³ Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku // O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – S. 109.

набули форм відкритої збройної боротьби¹²⁴. Впродовж 1609–1647 рр. могилівський магістрат викупив 65 земельних ділянок шляхти і домігся від короля підпорядкування цієї нерухомості своїй юрисдикції¹²⁵. Однак, незважаючи на всі спроби і заходи міських урядів обмежити кількість приватних юридик у містах, вони продовжували зростати¹²⁶.

У Києві в другій половині XVI – першій половині XVII ст. на підпорядкованій магістратові території також знаходилися двори приватних осіб – шляхтичів, що підлягали земській юрисдикції, й міщан, які з набуттям шляхетства або з якихось причин де-юре виходили з-під магістратського присуду разом зі своєю нерухомістю, проте залишалися мешкати на магістратській території. В поборовому реєстрі 1571 р. згадуються «Ludzie ziemian kiiowskich, ktorzy domu swoje maia w mieszczie Kiiowskim», серед яких перераховуються троє їхніх підданих, що сплатили податку по 16 зол. пол., один чоловік пана Шкаревського, двоє – Лозки, троє – Рута, 17 – пана Фурса¹²⁷.

Київський бурмистр Василь Федорович Ходика 1578 р. отримав королівського листа, що дозволяв йому вийти з-під міської юрисдикції: «...вынялымы его зо всеми добры его, которые на тот час в месте Киевском он имае и потом мети будет, якож и тым листом нашим вынимем з юрисдицьи, и права, и присуду» міського і прийняли під «юрисдицию нашу королевскую... не мае и не будет повинен перед урядом места нашего Киевского ставати и отповедати, и оного послушного быти»¹²⁸. Перехід до іншої юрисдикції разом із нерухомістю таких заможних мешканців міста як Василь Ходика негативно відбивався на поповненні міської скарбниці, до якої всі осілі міщани сплачували податки від нерухомого майна. Крім того, впродовж усього зазначеного періоду, королівська влада за поданням воєвод або їхніх намісників роздавала ґрунти в місті шляхтичам у нагороду за військові заслуги або службу на замку. Так, рішенням

вального сейму у Варшаві від 20 березня 1572 р. Маркові Поплавському, десятнику роти К. Стужинського, було підтверджено право володіння двором у Києві на вулиці Великій, який він придбав у 1565 р. у М. Радомського за 20 коп лит. гр., та сіножаттю на Оболонні¹²⁹. Листом до намісника київського замку О. Ружинського від 22 січня 1579 р. воєвода К. Острозький сповіщав про те, що замковому слугі М. Ручинському було надано «дворище пустовское... прозываемое Янковское, лежащее промежку домовь слугь замковыхъ киевских з одное стороны Федора Мировицкого, з другое Ивана Булаха», а також «пасечище Мальнинское», що знаходилося поміж церквою Св. Кирила і церквою Св. Миколая Йорданського¹³⁰. Дружина М. Ручинського Люція Павлівна та її син у 1604 р. продали цю нерухомість за 20 коп лит. гр. В. Ходиці-Креницькому¹³¹. Таким же чином йому дістався город і пляц від Марії Поплавщанки, яка успадкувала їх від батька Марка Поплавського та сестри Ганни Мировицької¹³². Новопридбана нерухомість В. Ходики-Креницького знаходилася поблизу маєтності його рідного брата – бурмистра Федора Ходики. За поданням підвоєводи В. Вільгорського замковому слугі Войтехові Соколовському за ухвалою вального сейму від 8 лютого 1603 р. було надано пляц, ниви і сіножать «Пунища», що межували з ґрунтами церкви Св. Миколая Йорданського і дорогою, яка йшла до с. Демидів¹³³.

На Подолі знаходилося чимало шляхетських дворів, що межували з міщанськими. Серед «сусідів» магістратських міщан також були: Тиші-Биковські, Лозки, Вороничі, Голуби, Стрибилі, Трипольські, Солтани, Ружинські та ін. Виписи з київських гродських та ратушних книг кінця XVI – першої половини XVII ст. дають можливість реконструювати місце розташування деяких шляхетських дворів. Але найбільшою за розмірами була маєтність В. Ходики-Креницького, яка знаходилася на вулиці Воскресенській. Скупо-

¹²⁴ Копытский З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV – первая половина XVII в.) // Советское славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 41.

¹²⁵ Мелешко В. Могилев в XVI – середине XVII в. – С. 200–201.

¹²⁶ Карпачев А. Феодальные юридики в королевских городах Белоруссии XVII–XVIII вв. – С. 27–38.

¹²⁷ ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 450 зв. – 451.

¹²⁸ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 216, л. 181 – 181 об.

¹²⁹ Там же. – Д. 192, л. 125 – 126 об.

¹³⁰ РГАДА. – Ф. 1473, оп. 1, д. 963.

¹³¹ Там же. – Д. 628.

¹³² Там же. – Д. 621.

¹³³ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 139 об. – 140.

вуючи протягом життя нерухомість, що межувала з його власною, він став найзаможнішим мешканцем на Києво-Подолі. У своєму тестаменті (11 вересня 1616 р.) В. Ходика-Креницький перерахував усі двори, які придбав від жителів Києва: «меновите двор и пляц мои властныи зо всим будованем, где я сам мешкаю, против того дому кгрунт и огород через улицу лежачий великий, в котором огороде пят дворов в одно местцо спусчно, меновите двор шахраевский, жмакинский, шекаловский, блудикозинский, гришковский, а на иншом местцу особливе двор черкисовский, на котором дворе пят халуп куничников, двор капустинский, на котором один куничник, двор Мировицкого, на котором три куничники, двор трубачовский, на котором два куничники, двор андросовский, на котором три куничники, двор поблизу Степана Кривковича, на нем куничник один, двор микитинский, двор новейковский, огород подле брамы местское Быдлокгонное», а також кілька сіножатей на Оболюню¹³⁴.

Київський гродський писар Богуш Гулькевич-Глібовський у 1574 р. отримав лист-підтвердження на володіння пляцом на вулиці Великій («зосталий по небожчику Каленику Романовичу, мешчанине») та двома городами, «лежачих перед броною мескою»¹³⁵. Криштофові Сулимовському в 1599 р. дісталися два будинки в Києві від козаків Леска Валентовича та Яцька Коломийця. Одна з будівель знаходилася близько вулиці, що йшла «з места до брами», навпроти будинку радці Яцька Черевчея, а з іншого боку – навпроти будинку княгині Ружинської¹³⁶. Згідно з листом Сигізмунда III від 17 грудня 1603 р. київський земський писар Іван Лозка отримав два двори в Києві: перший біля ратуші, другий на вулиці Спаській поблизу костела Св. Яцька, «зо всеми кгрунтами до них належачими по смерти мешчанина киевского Филона Душечки, безпотомне зошлого»¹³⁷. Будинок Олександра Солтана знаходився поблизу церковного ґрунту Св. Миколи Притиського, двора і пляцу бурмиистра Дионісія Мартяновича,

з іншої сторони – міщан Омеляна Римара, Сави Кушніра та Гришка Коваля (1637 р.)¹³⁸. Поблизу вулиці, що йшла «въ гору и в зъвоз з рынку до замку» знаходилися пляци Стрибилів, які межували, з одного боку, з будинками і пляцами ченців Кирилівського монастиря, з протилежного боку – ґрунтами Пустинно-Микільського монастиря, а з іншого – маєтністю шляхтичів Трипольських (1639 р.)¹³⁹. Будинок Данила Голуба знаходився поблизу вулиці, що йшла від Ринку до церкви Св. Миколи Доброго, позаду його був ґрунт минковський, з лівого боку – будинок Олександра Кравця, а навпроти через вулицю – двір аптекаря Мартина Рихлицького (1640 р.)¹⁴⁰. Двір Михайла та Габриеля Тишів-Биковських знаходився на вулиці Огиреанській навпроти будинку київського вїта Андрія Ходики (1648–1650 рр.)¹⁴¹.

Провести загальні підрахунки щодо кількості юридик у Києві в зазначений період, а тим більше визначити й окреслити їхні межі, практично неможливо за браком належних джерел. Збереглися лише поодинокі згадки щодо їхньої приблизної кількості. Зокрема, в листі міських урядників до воєводи Т. Замойського в листопаді 1620 р. зазначалося, що в місті на той час нараховувалося 11 юридик¹⁴². Багато це було чи мало для тогочасного Києва? У порівнянні з іншими більш-менш значними містами Речі Посполитої ця цифра видається замалою. Однак, беручи до уваги той факт, що ці 11 юридик розташовувалися саме на Подолі, а також те, в якому контексті згадували про них міщани, можна зробити висновок, що вони таки справді обтяжували їхнє повсякденне життя.

Спроби маїстрату призупинити зростання кількості юридик у місті тривалий час не давали належних результатів. Лише в 40-х рр. XVII ст. з видачею низки розпоряджень королівського уряду, що дозволяли приймати під міську юрисдикцію нових осіб та розширювати межі міських земель, а також із зменшенням, а згодом і ліквідацією Біскупщини, міська влада

¹³⁴ РГАДА. – Ф. 1473, оп. 1, д. 646, л. 1 об. – 2.

¹³⁵ РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, д. 192, л. 168 об.

¹³⁶ Там же. – Д. 202, л. 21 об. – 22.

¹³⁷ Там же. – Д. 204, л. 9 об. – 10.

¹³⁸ НБУВ. – ІР. – Ф. ДА/517 Л, арк. 181.

¹³⁹ Там само. – Ф. 160, № 699.

¹⁴⁰ Там само. – Ф. 2, № 20757.

¹⁴¹ ЦДІАК України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 13, арк. 471.

¹⁴² AGAD. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 337, k. 21.

отримала можливість розширити кордони підвладної їй території і збільшити чисельність її населення. Зміцнення владних позицій Київського магістрату в місті напередодні Національно-визвольної війни частково було закономірним явищем: по-перше, Києву, як місту з прикордонним статусом, надавалося чимало привілеїв і пільг від королівського уряду, тож міські урядники намагалися вповні скористатися ними (за умов слабкості центрального уряду це видавалося цілком реальним); по-друге, неабияку роль у зміцненні влади магістрату відіграло і козацтво. Починаючи з 20-х рр. XVII ст. Київ постійно перебував у сфері його впливів. Підтримуючи тісні контакти з козаками, міська верхівка мала можливість спиратися на їхню військову силу.

* * *

Таким чином, як і в більшості міст Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, в Києві міська юрисдикція поширювалася

не на все населення міста. Поруч з магістратом, якому підпорядковувалися мешканці магдебурзької юрисдикції, існував замковий уряд з підлеглим йому населенням, а також монастирські і приватні (шляхетські) юридики, власники яких прагнули розширювати свої землі за рахунок міських, що призводило до загострення конфліктів між ними. В основі всіх цих суперечок, як свідчать джерела, лежало соціально-економічне підґрунтя.

Магістратові і міщанству доводилося в боротьбі за своє існування витратити значні сили і кошти, що у поєднанні з іншими несприятливими обставинами досить істотно підірвало добробут міста і перешкоджало його нормальному поступальному розвитку. Незважаючи на ці труднощі, населення Києво-Подолу в основному залишалося міщанським, а міському урядові в тривалій боротьбі вдалося зміцнити свої владні позиції й обмежити кількість юридик, що було, втім, нетиповим явищем для тогочасних міст Речі Посполитої.